

Çobanlıktan Valiliğe, Valilikten Asiliğe: Varvarî Ali Paşa ve Makâlât-ı Varvarî

Haluk Gökalp*

Çobanlıktan Valiliğe, Valilikten Asiliğe: Varvarî Ali Paşa ve Makâlât-ı Varvarî

Bu makalede Varvarî Ali Paşa'nın biyografisi ortaya konulmuştur. Makalenin ilk bölümünde Varvarî Ali Paşa'nın özyaşam öyküsünü anlattığı *Makâlât-ı Varvarî* adlı eserinden hareketle onun, kırk üç yıllık gurbet hayatı; ikinci bölümünde ise başta *Seyahatnâme* olmak üzere tarih kaynaklarından yararlanılarak Varvarî Ali Paşa isyanı anlatılmıştır. Osmanlı tarihine "Varvar Ali Paşa isyanı" olarak geçen hâdisenin baş kahramanı Varvarî Ali Paşa'nın biyografisinin karanlıkta kalan kısmı, tarihî ve edebî eserlerin yardımıyla aydınlatılmaya çalışılmıştır. Makalenin sonunda *Makâlât-ı Varvarî* adlı eserin transkripsiyonlu metni verilmiştir. Böylece Varvarî'nin yaşamıyla birlikte beş padişahın saltanatı esnasında gerçekleşen önemli siyasî ve tarihî olayları takip edebildiğimiz *Makâlât-ı Varvarî* tarih ve edebiyat araştırmalarının istifadesine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Varvarî Ali Paşa, Varvar Ali Paşa İsyanı, Vardar Ali Paşa, Otobiyografi, Makâlât, Osmanlı Devleti, Divan Şiiri

From Shepherd to Governership and from Governership to Riebellion: Varvarî Ali Paşa and His Makâlât

In this article, it has been put forward Varvarî Ali Paşa's biography. In the first part of article, by benefiting from history resources Varvarî's rebel was mentioned, including *Seyahatnâme*. The event which is mentioned in Ottoman history on the name of Varvarî's rebel, starting Varvarî was tried to enlighten by the help of literature works and historical events happened during five sovereign authority including Varvarî's life, were presented into history and literature researches.

Key Words: Varvarî Ali Paşa, Rebel of Varvarî Ali, Vardar Ali Paşa, autobiography, Makalat, Ottoman Empire, Ottoman poetry.

* Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
halukgokalp2000@yahoo.com

Giriş

Edebî eserlerin anlaşılması, yazıldığı dönemin şartlarının bilinmesiyle mümkündür. Tarih araştırmaları, toplumların sosyal ve siyasî hayatını aydınlatarak edebiyatın yeşerdiği toplumsal ve tarihî şartları kavramamızı sağlar. Ancak, tarih eserleri ve tarih araştırmaları daha ziyade tarihe yön veren şahısları, siyasî önemleri ölçüsünde ve tarih perspektifinden ele alır. Bu noktada edebî eserler, tarihin boş bıraktığı alanı doldurmak suretiyle geçmişî siyasî, toplumsal ve kültürel olarak tam anlamıyla kavramamızı sağlar.

Osmanlı Devleti'nin askerî ve siyasî yapısı hakkında tarih kaynaklarında çok sayıda bilgi bulmak mümkündür. Örneğin devşirme sistemi ve devlet bürokrasisi ile ilgili çok sayıda tarih araştırmaları ve kaynakları bulunmaktadır. Ancak, devşirme olarak Anadolu'ya getirilen birinin dilinden devşirme sistemini ve Osmanlı devlet teşkilatının işleyişini öğrenmek meseleye objektif yaklaşılması bakımından son derece önemlidir.

Makalemize konu olan Varvarî Ali Paşa da söz konusu devşirme çocuklardan biridir. Varvarî Ali Paşa'yı diğer devşirmelerden ayıran yön, yalnızca onun valiliğe yükselmesi değil, aynı zamanda bu yükselişini anlattığı *Makâlât-ı Varvarî* adlı eseridir. Varvarî Ali Paşa 175 beyitlik mesnevisinde devşirildiği gündен Bosna valisi olduğu güne kadar geçen kırk üç yıllık serüvenini şiir yoluyla anlatır. Varvarî'nin, yaşadıklarını -Osmanlı şiiri geleneğinin aksine- somut, sanatsız ve olabildiğince sade bir dille anlatma yoluna gitmesi, onun sanat kaygısından ziyade -bir nevi mucize niteliğindeki- yaşam öyküsünü anlatma isteğinden kaynaklanmaktadır. O hâlde kimdir bu Varvarî Ali Paşa?

1. Varvarî Ali Paşa'nın Hayatı

Varvarî Ali Paşa¹, “Boşnak olup doğum yeri Batı Bosna'da Dalmaçya'ya yakın Prozor kazasına tâbi Varvar köyüdür”². Kaynaklarda Varvarî Ali Paşa'nın

¹ Çeşitli kaynaklarda Varvarî Ali Paşa'nın adı “Vardar Ali Paşa” olarak geçmektedir. Sözelimi *Hammer Tarihi*'nde ve *Sicil-ı Osmânî*'de “Vardar Ali Paşa” biçiminde yazılmıştır (bk. *Hammer Büyük Osmanlı Tarihi*, haz: Mümin Çevik, Erol Kılıç, Hikmet Neşriyat, İstanbul, tarihsiz, V, 406-413; *Sicil-i Osmânî*, haz: Nuri Bayraktar, C.I, İstanbul, 1996, s.295). Biz bu durumun yanlış okumadan kaynaklandığını düşünüyoruz. Bununla birlikte sözcük, Uzunçarşılı Tarihi ve Evliya Çelebi Seyahat-nâme'sinde “Varvar Ali Paşa” biçimindedir. Yukarıda belirttiğimiz üzere paşa, Bosna'nın Varvar köyüne mensuptur. Eskiden insanların doğum yerlerine göre adlandırıldıkları düşünüldüğünde “Varvar” sözcüğünü, nisbet “î” si ile “Varvarî” biçiminde okumanın daha doğru olacağı görüldü. Kaldı ki paşa, *Makâlât* adlı eserinin sonunda eserinin ismini ve dolayısıyla da kendi adını açıkça dile getirir:

Tamâm oldı be-mınnet-ı Bârî

Makâlât-ı Ali Varvarî

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., Ankara, tarihsiz, III, 229.

hayatı hakkında doyurucu bilgi bulmak mümkün değildir. *Sicill-i Osmanî*'de onun görev yaptığı yerler hakkında çok kısa bilgi verilirken, *Seyahatnâme*'de onun hayatının son yılı ele alınır. Ancak, o bizzat kaleme aldığı *Makâlât*'ında hayatının kilometre taşlarını dile getirmiştir. Eserinden hareketle onun hayatını, merhale merhale yükselişini öğreniriz. O, III. Mehmet, I. Ahmet, I. Mustafa, II. Osman, IV. Murat ve Sultan İbrahim devrinde yaşamış ve -Sultan Mehmet istisna sayılırsa- adı geçen tüm padişahlara askerî ve idarî pek çok hizmetlerde bulunmuştur. Varvarî Ali Paşa'nın hangi tarihte doğduğu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, onun Sultan III. Mehmet (s.t.1595-1603) devrinde Bosna'dan devşirildiği düşünüldüğünde XVI. Yüzyılın son yıllarında doğduğunu söyleyebiliriz.

Bosna'da fakir bir ailenin çocuğu olan Varvarî, yokluk içinde istikbal kaygısı çekerek günlerini geçirmektedir. Bu sırada Sultan Mehmet, devşirme çocuk toplanmasını emreder. Bosna'ya gelen devşirme görevlileri Varvarî'yi de beraberlerinde İstanbul'a götürürler. Başına neler geleceğini bilmeyen Varvarî, ağlasa inlese de fayda etmez. Görevliler, şairi Galata'ya getirirler:

*Meğer Sultân Mehemmed Hân-ı devrân
Gülâm cem'ine bir gün itdi fermân*

*Çıkuş Bosna ilinc dağı bir kol
Mübaşir oldı oğlân cem'ine ol*

*Beni de aldılar giryân u nâçâr
Bilimezdüm n'olsar 'âkıbet kâr (b.12-14)*

Varvarî Ali Paşa, eserinde Galata'dan saraya getirildiğini ve burada dört sene hizmet ettiğini söyler. Varvarî, III. Mehmet'in sekiz yıl süren saltanatının son dört yılını İstanbul'da idrak etmiştir. Bu sırada Sultan III. Mehmet (ö.1603)'in yerine 1603-1617 yılları arasında hüküm süren I.Ahmet'in tahta geçmesi, Varvarî'nin 1599 yılında Bosna'dan İstanbul'a getirildiğini gösterir:

*Getürdiler Galata'dan sarāya
Nice geldüğümi bilmem oraya*

*İki akçe vazîfe itdiler pes
Oturdum dört sene ben anda bîkes (b.15-16)*

*Bu csnâda çün irdi emr-i Sübhân
Civâr-ı rahmetc nakl itdi sultân (b.18)*

Sultan I. Mehmet ve II. Murat devrinde kabul edilen devşirme kanunu gereği çocukların yedi, sekiz yaşlarında toplandığı³ düşünüldüğünde Varvarî'nin, 1599 senesinde yedi sekiz yaşlarında olduğu tahmin edilebilir. Bu durumda -kesin olmamakla birlikte- Varvarî Ali Paşa'nın doğum tarihinin 1591 ya da 1592 olduğu söylenebilir.

Varvarî, Galata'daki sarayda iki akçe yevmiyeyle dört sene çalışır. Sultan Ahmet tahta cülûs edince “büyük çıkma”⁴ olur ve Varvarî, Saray-ı Has'taki büyük odaya alınır. Burada edep, erkânı ve hizmet etmeyi öğrenen şair, on yıl can u gönülden hizmet eder:

*İdüp andan serāy-ı hāşa fermān
Beni aldı büyük odaya sulţān*

*Baṅā öğretdiler ādāb u hizmet
Ebeddür ādeme esbāb-ı 'izzet*

*Oturağ oldum on yıl cān u dilden
İderdüm hizmetüm geldükce elden (b.22-24)*

Varvarî, on yıl eğitim aldıktan sonra doğancılık vazifesine getirilir⁵ ve bu sıfatla pâdişâhla birlikte iki kez Edirne'ye gider. Doğan avcılığını çok seven Sultan Ahmet'le birlikte ava çıkar, ona hizmetler eder. Padişah, Hakk'ın rahmetine kavuşunca tahta Sultan Mustafa geçer. Varvarî, Sultan Mustafa'ya da hizmet eder. Onun devrinde de ihsana kavuşur. Sultan Mustafa'dan sonra tahta çıkan Sultan Osman Gazi ile de yakın ilişkilere giren Varvarî, onun çevresinden ayrılmaz ve sevgisini kazanır.

Bu esnada Hotin'e gaza olur. Padişah, Varvarî'yi hizmet için yanına emreder. Birlikte doğan avına çıkarlar. Sürekli padişahın lütfuna mazhar olan Varvarî'nin itibarı giderek artar. Sultan, onu hatt-ı şerîfle gönderip beyleri çağırarak için yave-

³ bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., İstanbul, 1993, I, 445.

⁴ Devşirmelerden acemi ocağı ile ocak dışında hizmetlerde bulunanların yeniçeri ocağına kaydedilmelerine çıkma denir. Aynı tabir saray mensuplarının bir odadan diğer bir odaya ya da bir daireden diğerine nakledilmeleri için de kullanılır. Büyük çıkma, saltanat değişiminde, küçük çıkma ise diğer zamanlarda gerçekleşirdi (bk. Mehmet Zeki Pakalın, age., I, 362).

⁵ Varvarî Ali, Paşa'nın eğitimi hakkında bilgi sahibi değiliz. Ancak, onun devşirme olması bize ipucu vermektedir. Osmanlı idarî teşkilatı gereği devşirme olarak acemî ocağına getirilen çocukların belirli bir eğitimden geçirildiği bilinmektedir. Bununla birlikte o, Sultan Ahmet devrinde Saray-ı Has hizmetine alınır. Burada kendisine on yıl müddetince ādāb u erkân öğretilir. Kaldı ki *Makālât*'ından da anlaşılacağı üzere bir eser vücuda getirebilecek kadar edebî birikim ve kabiliyete sahiptir. Ayrıca Osmanlı Devletinin idarî ve askerî teşkilatının çeşitli kademelerinde görev alan Varvarî için hayatın kendisi okul mahiyetindedir.

ri olarak kullanmaya başlamış, bu durum onun devlet adamları arasında muteber olmasını sağlamıştır. Öyle ki beyler, ağalar onun sözünü tutmaya başlamışlardır:

Bu eṣnâda gâzâ oldı Hotîn'e

Beni emr itdi sulṭân hîdmetine

Ṭoĝan avın iderdüm bile her dem

Görürdüm iltifâtını dem-â-dem

Beni ḥatt-ı şerîfle gönderürdi

Ṭabura begleri fermân iderdi

Bu resm-ile idüp anda gâzâlar

Ṭutarlardı sözüüm begler ağalar (b.54-57)

Savaş sonrası memlekete dönünce padişah, onu hazine odasında görevlendirir. O sene “büyük çıkma” olur ve Varvarî'ye sipahilik ihsan edilir. İstanbul'da bir kaç gün misafir olduktan sonra Şam'a gider. Ancak, o Şam'dayken İstanbul'da karışıklık çıkar ve Sultan Osman şehit edilir. Tahta, Sultan Mustafa'nın geçtiğini öğrenen Varvarî, soluğu İstanbul'da alır. Sipahilerin Sultan Osman'a yaptıklarını işitince, dirliğini bırakıp sipahilikten ayrılır ve elli akçe ile sultanın verdiği göreve başlar.

Daha sonra Mısır'a giden Varvarî, yeniçeri ağası olur. Bir süre burada görev yapan şair, tekrar İstanbul'a döner. Sultan, Varvarî'nin avcılık konusunda yetenekli olduğunu işitince, onu atmacacı-başlık vazifesiyle yanına alır. O günlerde halk arasında her gün çeşitli hâdiseler, karışıklıklar ortaya çıkmaktadır. Ancak, Sultan Mustafa bunları bertaraf etmesini bilir. Varvarî, Sultan Mustafa ile birlikte pek çok ava gider. Sonunda şahinci-başlık vazifesine getirilir. Dört yıl bu görevi ifa eden Varvarî, daha sonra sipahi ağalığına getirilir ve sultanın fermanıyla Bağdat seferine çıkar, Hüsrev Paşa komutasında Acem şahı ile savaşlar yapar ve çok kereler Kızılbaş (İran) ordusunu yenilgiye uğratırlar. Zor şehrinde Acemler'i yenip, orada birkaç gün dinlenirken Mihribân'ı düşmanın bastığı haberi ulaşır. Bunun üzerine Hüsrev Paşa yardım için asker gönderir. Varvarî de Mihribân'ı korumakla görevlendirilen altı bin askerin içinde yer alır. Bayrama üç gün kala Kadir gecesinin sabahı altmış bin Acem askeri baskın yapar. Çok kanlı bir savaş olur. Acem askerleri sayıca fazla olmasına rağmen kahramanca çarpışan Osmanlı askerleri muzaffër olur. Acem askerlerinin birçoğu öldürülürken, çok sayıda da esir alınır:

Biraz gün ol maḥallde meks iderken

Didiler Mihribân'ı başdı düşmen

Hemân ol qahramân-ı şîr-peyker

Añâ imdâd içün gönderdi 'asker

*Oturup altı biñ erlc ben anda
Muhâfîz olmuş-idüm Mihribân'da*

*Var-idi 'ıdc üç gün ittifâkî
Kim olmuşduķ Şeb-i kadre mülâkî*

*Gelüp altmış biñ a'dâ sürh-serden
Hemân-dem başdılar bizi seherden*

*İdüp nuşret bize luţf itdi Mevlâ
Urup sürh-sere bir seyf-i a'lâ*

*Dilâverler cle alınca Şemşîr
Hemân-dem her biri oldu birer Şîr (b.83-89)*

*Dizildi küşteler Şahrâ vü deşte
Ser-i a'dâ yığıldı püşte püşte*

*O yerler lâlc-zâr oldu Şeherden
Kızıl kan aķdı yere sürh-serden (b.94-95)*

*Bi-ĥamdillah olup a'dâ perîşân
Çoğı oldu esîr-i bend-i zindân (b.97)*

Daha sonra Hüsrev Paşa Emedan'ı basıp, Hemedan'a yönelir. Pek çok Şehri yakıp yıkan Osmanlı askeri, Acem Őahının hükümranlıķ alanını daraltır. Oradan Bağdad'a ulaŐan Osmanlı askeri, Bağdat Kalesi'ni kuşatır. Kırk gün süren kuşatma çetin geçer ancak kalenin fethi mümkün olmaz. Ordu, kırkıncı gün kale kuşatmasından vazgeçip Musul ovasına yönelir.

Varvarî, Acem seferi müddetince gösterdiği başarılar nedeniyle Kıbrıs beylerbeyliği vazifesine terfi eder. Kıbrıs'ta altı ay hükümet ettikten sonra bir husumet neticesinde görevinden azledilir. İstanbul'a döndüğünde padişah, Varvarî'nin hâlini anlayıp, ona Adana mansıbını ihsan eder. Adana'da bir yıl görev yapan Şair, tekrar Kıbrıs'ta görevlendirilir. Bir yıl sonra Diyarbakır'a gider. Ancak, Mehmet Paşa, Varvarî'yi Maraş valiliğine getirir.

Varvarî'nin Maraş valiliği sırasında Revan'a sefer düzenlenir. Varvarî de Sultan Murat Han'la birlikte yola koyulur. Sultan, ona orduda "dümdarlık" vazifesi verir. Varvarî'nin görevi ordunun arkasını muhafaza etmektir. Yolda üç defa Kızılbaş askeriyle karşılaŐsa da Varvarî, vazifesini hakkıyla yerine getirir. Bu durumu gören Sultan Murat, Varvarî'ye dört kese altın ve kaftan hediye eder.

Revan fethi gerçekteŐince Varvarî, padişahın otakçı-başlığına getirilir. Varvarî çarhacılıķ göreviyle ordunun önünde gidip, sultanın otağını kurar. Tebriz se-

feri müddetince sancak açıp, mal ve ganimet getiren Varvarî, ordunun en seçkin sınıflarından olan çarhacılık vazifesini sürdür. Sultan Murat sefer sonrası Van'a geldiğinde Varvarî'ye tekrar Kıbrıs mansıbını verir. Kısa zamanda üçüncü kez kendisine valilik nasip olan Varvarî, bir yıl vazifesini ifa ettikten sonra padişah, kendisine Anadolu ilini ihsan eder.

Bu sırada asker toplanıp Bağdat seferi için yola koyulur. Sultanın emriyle Varvarî de eyalet askerleriyle birlikte sefere katılır. Sultan Murat, bizzat ordunun başına geçip askeri Bağdat'a yürütür. Ordu Bağdat'a ulaştığında savaşa girilir. İkinci gün Varvarî'ye maiyetindeki orduyla hücum etmesi emredilir. Varvarî kale surlarına atıldığı sırada vurulup kanlar içinde kalır. Bu durumu işiten Sultan Murat lütfederek, Varvarî'nin tedavisi için cerrah gönderir. Bu arada savaş devam etmektedir. Her gün düşmanın hâli daha da zorlaşır. Varvarî'nin ifadesiyle, Sultan Murat bizzat savaş meydanına at sürüp Acem şahını yenilgiye uğratar. Kuşatmanın kırkıncı günü Bağdat fethedilir, otuz bin Acem askeri öldürülür. Sultan Murat savaş esnasında hizmetlerini gördüğü Varvarî'ye Rumeli mansıbını ihsan eder.

Varvarî Anadolu'da hem beylerbeyi olur hem de müfettişlik görevini yürütür. O, bütün Rumeli'ni teftiş etmekle yükümlüdür. Bu sırada Arnavutluk (İlbasan)'ta karışıklık çıkar. İsyancılar kısa zamanda ayaklanıp iki kadıyı şehit ederler. Bu haberi alan Sultan Murat, Varvarî'yi isyancıların üzerine gönderir. Varvarî Arnavutluk'u eşkiyadan temizler. Varvarî, Anadolu'yu gezip müfettişlik vazifesini ifa ederken Sultan Murat'ın vefat haberi gelir.

Sultan Murat'ın yerine tahta, Sultan İbrahim geçince Varvarî görevinden azledilir. Fakir düşen Varvarî, padişaha hâlini arz edince, kendisine Manisa Sancağı arpalık olarak verilir. Daha sonra kendisine Van mansıbı verilir. Bir buçuk sene Van'da çalıştıktan sonra tekrar azledilir. İstanbul'a dönünce hâlini duyan padişah, Varvarî'ye Anadolu ilini ihsan eder. Anadolu'da vazifesini ifa ettiği sırada Mehmet Paşa⁶, Varvarî'nin halini işitip padişahu ikna eder ve Bosna valisi olmasını sağlar. Böylece Varvarî Ali Paşa'nın kırk üç yıllık sıra hasreti sona erer ve Varvarî, çoban olarak ayrıldığı memleketine vali olarak döner:

Olup kırk üç yıl içre ana vâsıl

Şıla itdüm murādum oldu ḥāsil

Kemāl-i luṭfını çün gördüm anuñ

Unutdum cümle alāmin cihānuñ

Ḥaḳḳuñ luṭfi çün irişse bir ḳuluna

İder çübān iken sultān iline (b.169-171)

⁶ Burada yer alan Mehmet Paşa'nın Köprülü Mehmet Paşa olması kuvvetle muhtemeldir

Varvarî Ali Paşa'nın ölümü ise oldukça trajiktir. *Makâlât*'ta onun, son olarak Bosna'ya vali olarak atandığını görürüz. Oysa tarih kaynaklarından edindiğimiz bilgilere göre Varvarî'nin sergüzeşti devam eder. Zira, onun Sivas'ta çıkardığı isyanın bastırılması (1648) ile, Bosna'ya vali olarak atanması (1642)⁷ arasında geçen zaman dilimi hakkındaki bilgileri *Sicill-i Osmanî*'den öğreniriz. Sicill-i Osmanî'ye göre, Bosna'dan sonra Varvarî, 1646 senesinde tekrar Kıbrıs valisi ve son olarak 1648 senesinde Sivas valisi olur.⁸

Varvarî Ali Paşa, Sivas valiliği vazifesini yürütürken Sultan İbrahim'in bayram harçlığı -gibi keyfi- talebini, vilayetin gelir gider dengelerini gözeterek özürle reddeder. [Bu durum padişahla Varvarî arasındaki iplerin gerilmesine neden olur.] Bunun üzerine Sultan İbrahim, İbşir Paşa'nın güzel eşini İstanbul'a getirmesini isteyince ipler tamamıyla kopar. Varvarî, padişahın devlet işleriyle ilgilenmediği, devlet işlerinin kadımlar elinde olduğu, umerâ ve beylerbeyi görevine getirenlerin kısa zamanda azledildiklerini, köylünün perişan bir hâlde olduğunu, memleketi bu durumu getiren devlet adamlarının padişaha bildirilmesi ve üç sene dolmadan idarî ve askerî görevlerin değiştirilmemesi gerektiğini söyleyerek, İstanbul'a yürüyeceğini ilan eder.⁹ Böylece tarihimizde "Varvar Ali Paşa isyanı" olarak adlandırılan hâdis vuku bulur.

Varvarî Ali Paşa'nın bu isyan girişimi üzerine İstanbul, kurnaz bir siyaset izleyerek isyanı bastırması için Varvarî'nin yakın dostu, İbşir Paşa'yı görevlendirir. İbşir Paşa, ilk anda "Hak söz söyleyen adamın üzerine nasıl varayım" diyerek özür dilese de İstanbul'un baskılarına dayanamayarak görevi kabul eder. Varvarî, üzerine gönderilen İbşir Paşa'ya asî olmadığını söyleyerek, şehri teslim eder ve "benim ser'î davam vardır" diyerek Tokat'a doğru hareket eder.¹⁰ Böylece Varvarî Ali Paşa ustaca bir manevrayla, -biraz da İbşir Paşa'nın göz yummasıyla- hazırlıksız yakalanmaktan kurtulmuş olur. Daha sonra gelişen olayları Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde yer alan -Varvarî'nin Defter-zâde Mehmet Paşa'ya yazdığı- mektuptan öğreniriz. Varvarî Ali Paşa tüm olan biteni, yönetimle arası bozuk olan Defter-zâde Mehmet Paşa'ya anlatır ve kendisiyle işbirliği yapan paşaları sıralayıp, paşalar arasında eyalet taksimi yapar ve

⁷ *Sicill-i Osmanî*'de Varvarî'nin Bosna valiliği için 1644-45 tarihleri verilir. Ancak, bu tarih Varvarî'nin eserinde verdiği bilgilerle çelişmektedir. Ancak, Varvarî'nin çocukluk yıllarını yanlış hatırlaması ihtimali göz ardı edilmemelidir. *Makâlât* ve *Sicil-i Osmanî*'de verilen tarihler birkaç yıl farkla da olsa birbirine yakın tarihlerdir.

⁸ *Sicil-i Osmanî*, haz: Nuri Bayraktar, C.I, İstanbul, 1996, s.295.

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age. III, 229, 230.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age. III, 230.

vezîr-i âzâmlık için kendisini (Defter-zâde'yi) uygun gördüklerini söyleyerek İstanbul'a yürümeyi teklif eder:

"Benim ... efendim, sultanım! Mesmû'umuz oldu kim Erzurum'dan ma'zûl olalı bu şiddet-i şitâda niçe berzahlar çeküp vâfir âdemleriniz gark-ı âb olmuştur. El-hükmülillah. Hemân sizler sağ olasız. İnşallahu Te'âlâ an karîbi'z-zamân Cenâb-ı Bârî yârı kılup ivazın eder. Bizim ahvâl-i pür-melâlimizden su'âl ederseniz âsitâne tarafından bir kapucu başı hatt-ı şerîf ile Sivas'a gelüp İpşir Paşa oğlumuzun hatunu ki Gürcistan'da Mavrol Hân'ın kerfimesi Perîhân'dır, anı bizden emr-i şerîf ile Sultan İbrahim Hân vezîri Ahmed Paşa ilkâsıyla kerreteyn evâmîr u hatt-ı şerîfler vârid olup nâ-şer'îdir deyü vermeyüp Tokat kal'asında dizdâra verüp cümle ulemâ ve sulehâ ve meşâyihlere emânetullah deyü sicille kayd edüp verdim. İpşir Paşa oğlum bu ahvâli istimâ' edüp mektûb-ı dürerbâr gönderüp buyurmuş kim 'benim efendim ve peder-i azîzim, Allah senden râzî ola. Ehlimi vermemişsin. Eğer verirsen dü cihânda iki elim yakandadır ve rûz-ı mahşerde mes'ûl olursun ve eğer bu husûs için pâdişâh tarafından bir ser-encâm çekersin. Her ne güne maksûd u merâmına göre yoluna bin cân ile yüz bin baş ve İpşir oğlunun başı yoluna fedâdır' deyü mektûbları geldi. Bu mahallerde İpşir'in hatunun pâdişâha nâ-şer'î vermediğim pâdişâhın mesmû'-i hümâyûnları olıcak Sivas'dan bizi ma'zûl edüp iki def'â katlimize hatt-ı şerîfler gelüp avret hatırıyçün avret sözüne uyan avretten kötüdür, deyü hamd-ı Hudâ başımız vermeyüp Sivas'dan ma'zûlen yedi bin asker ile hâlâ Turhal sahrâsında basîret üzre olup meks edüp günden güne tevâbi'lerimiz gelüp cem' olmadadır. Ve İpşir Paşa oğlum Karaman eyâletiyle gelip ve niçe ma'zûl mîr-i mîrânlar ve sâir umerâlar gelüp cemiyet-i kübrâ ile Üsküdar'a varup şer' ile da'vâmız görüp yetmiş kimesnenin katlin isteriz. Bir vezîr oğlu vezîrsin mührü sana, Mısır'ı bana, İpşir oğluma Şam'ı, Süleymân Paşa oğluma Bağdâd'ı, Çavuşzâde oğluma Haleb'i, Melek Ahmed Paşa oğluma Erzurum'u isteriz. İmdi benim efendim oğlu efendim, bu mektûb-ı muhabbet-üslûbumuz varup vüsûl buldukda bir ân ve bir sâ'at durmayup kat'-ı menâzil ve tayy-ı merâhil ederek birbirimizle haberleşerek deryâ-misâl asker ile gelüp Bursa altında cem' olavuz. Ve yedi vezîr ve on mîr-i mîrân ve bî-hisâb mîr-i livâlar ile yek dil ü yek cihet olup adl-i adâlet edüp bir beyza-i mürgu bir akçeye alarak âsitâne-i sa'âdet tarafına varup mürafa'a-i şer' olavuz"¹¹

Ancak, gerek mektubu aktaran Evliyâ Çelebi'nin gerekse Mehmet Paşa'nın mektup karşısındaki tutumları beklenenden çok farklıdır. Evliya Çelebi mektubu "eblehâne" olarak nitelendirirken, Mehmet Paşa, "Ne ahmak herifdir. Mek-

¹¹ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz: Zekeriya Kurşun ve diğerleri, YKY, İstanbul 1999, II, 230, 231.

tûbunda cemî'î hamâkatin ve bî-tedbîrliğın ifşâ etmek için hâl-i dilin i'lâm eylemiş.¹² diyerek -korkak ve hileci olarak gördüğü- İpşir Paşa'ya güvenmesini ve tedbirli olması gerektiğini öğütleyen uzun bir mektupla cevap verir. Mehmet Paşa, Üsküdar'a yürümenin tehlikeli olacağını, asker toplayıp celâlî olmanın daha doğru bir karar olacağını söyler:

“Benim peder-i azîzim! Mektûb-ı dürer-bârınızda tahrîr etmişsiz kim bir baş Üsküdar'a dek İpşir oğlum ile ve sâir vüzerâ ve mîr-i mîrânlar ile gidüp şer' ile da'vâm görürüm, buyurmuşsuz. Da'vâcın kadı, yarıcun Allah ola, deyü elsine-i nâsda darb-ı meseli ma'lûm-ı sa'âdet-mendiniz değil midir? Cenâbınızın hod hasmı pâdişâhdır, pâdişâh âdil gerek kim şer' ile da'vâm var diyesiz. Nâ-şer'î bir âdemin ehlin almak murâd edinen imâmın mezâhib-i erba'a fetâvâlarında imâmeti sahîh olmadığı hod azherü mine'ş-şemsdir. Böyle olan imâma niçe iktidâ edüp niçe mu'âvemet edüp niçe şer' ile da'vâm vardır dersiz ve umûma muhâlefet kuvvet-i hatâdan idüğü ma'lûmunuzdur. Atalar sözünü tutmayan hatâlar demiş, el mi yaman beğ mi yaman demişler ve Sultân Murâd tâbe serâh hazretleri merhûmun zamânından berü harem-i hâsda perveriş bulup bu sinn-i sâliniz içre bu kadar celâlî ve cemâl zorbalı kim ulü'l-emr üzre ısyân u tuğyân edenlerin kankısı iflâh u ber-hurdâr olup müsmir olmuşdur. Ve karîbü'l-ahd olan Erzurûm'da Celâlî Abaza Paşa bu kadar sene ısyân edüp Sultân Osmân Efendi'min kanı deyü kırk bin yeniçeri kırıp şer' ile da'vâm vardır der idi. Şer'î ve nâ-şer'î da'vâsın kim istimâ' edüp âhir hâli neye müncer oldu ... âsitâne'den âdemlerim geldi. Bâb-ı Hümâyûn önünde Gazze makrameleri üzre aldı vezir ve beş mîr-i mîrân kellesi yatarmış. Sakının, el-hazer el-hazer, şer'ile Üsküdar'a gelmen ... Ve buyurmuşsuz kim İpşir oğlum benimle bilebilir. Bir kılıma bin kelle verir demiş, sizi eyle inandırmış. Sakının vallahi i'timâd ve i'tikâd etmen. Baş değil bir taş ve lâş ve lâşî vermez. Zira Abaza aşireti mâbeyninde bir babak soydur. Ve gâyet hasıs ve denî ve le'îm ve korkak kavmdendir. Kendinin dahi cemî'î zamânda bahâdırlığı zâhir ü bâhir olmamışdır... Benim peder-i azîzim, anın ipiyle kuyuya inen câh-ı gayyâda kalır. Hîle-kârdır, cengâver, dilâver ve server değildir. Hattâ ma'lûmunuz değil midir kim Murad Hân-ı Râbi'in İpşir (Revân kal'ası cenginde) emîr-i ahûr-ı kebîri değil mi idi? Üç yüz aded âdem ile yetmiş Kızılbaş-ı bed-ma'âş bunlara râst gelüp dahi Kızılbaş ile elleşmeden ve zahmdâr olmadan der-ceng-i evvel üç yüz âdemlerinden hicâb etmeden firâr etdi. Ve üç yüz âdemi ceng ü savaşı perhâş edüp esîr oldular. Ve İpşir'in akabinde Kızılbaşlar düşüp atı kalmadan belinden tırkeş ve kılıcın bıragup piyâde nehr-i Zengî sâhilinde ahşama dek bir bostân içinde pinhân olup ba'de'l-mağrib Ken'an Paşa ordusuna uryânen gelüp Ken'an Paşa bir kat esbâb ve bir kat silâh ve bir at ihsân edüp ceng ide ide halâs oldum, deyü kizb eden kezzâb

¹² Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*, II, 230.

u mühenât İpşir değil midir? ... Benim pederim, sakın böyle bed-nâm ... ile ... hemzebân olma ve kimseye i'timâd edüp mahrem-i esrâr edinme. Sana sûret-i hakdan görünüp âsîtâne tarafıyla mansıb-ı âlî için yek-dil ü yek-cihet olup vakt-i hengâmda seni meydânda korlar ... Benim izzetli peder-i azîzim! Eğer düşmândan suhûletle intikâm alup kelle kurtarmak murâdınız ise adl-i adâlet ederim deyü Üsküdar'a (varmayınız). Bu pendlerim eğer makbûl-ı şerîfiniz olursa işte bu ciğeri pür-hûn ehl-i halîm evlâdı ve kardaş yoldaşım olan Vezîr-i a'zâm Sâlih Paşa ve kethüdâsı İbrâhîm Paşa ve Sâlih Paşa karındaşı Murtazâ Paşa gibi veliy-yi ni'am-ı akrân u emsâlden ayrılmış oğlun Mehmed fakîr hâlâ on iki bin askerle Engürü altında Kütahiyeye'den ma'zûl Küçük Çavuş Paşa ve Kethüdâzâde Bâkî Paşa ve Dede Osman Paşa ve Seydî Ahmed Paşa ve niçe umerâlar hâlâ benimle inüp binerler... Hemân Eskişehir altına bu kadar deryâ-misâl asker ile varalım, uralım, yakalım, yıkalım, gündün güne cem' olalım. Asalım basalım, keselim, alalım, askere verelim. Kapularımız askeri bilsinler kim celâlî olup isyân ettiğimiz cümlesi suçlu olup kümeden ayrılmayup cân baş ile hizmet ederler. Ammâ bir yumurta bir akçeye almak ile âdemin başına kafadâr âdem cem' olmaz. Eğer olursa iş başa düşünce yâr olmaz. Ammâ her hayme ve hargâhda avret ve oğlan mubâh gerekdir. Böyle olursa bir hayli devletimiz mümtedd olup inşaallah kellemez kurtarup düşmanlarımızdan intikâmlar alup âsîtâne tarafında ahvâl-i devlet bergeşte olup emîndir ki felek¹³-i kec-refât vefk-i murâdımız üzerine deverân ide ve illâ bundan gayrı ilâc yoktur. Eğer böyle olmaz dersiniz mektub-ı muhabbet-üslûbumuz küstahâne tahrîr olunmuşdur, dâmen-i afv ile setr edüp ale't-ta'cîl yine mefhûmun bu cânibe mektûbumuz îsâl eden Evliyâ Çelebi kulunuz ile mefhûmun bu cânibe i'lâm buyurasız."¹⁴

Evliya Çelebi mektubu ulaştırmadan Varvarî Ali Paşa, Turhal'dan harekete geçer. Evliya Çelebi, Gergeran Kasabası yakınlarında kırk-elli bin askeriyle istirahat eden Varvarî'nin ordusuna yetişir ve Mehmet Paşa'nın mektubunu ulaştırır. Bu arada Köprülü Mehmet Paşa ve beraberindekilerin savaş tedbiri aldığı haberi ulaştınca Varvarî harekete geçer. Kızılırmak köprüsünü geçerek Sarı Karye'ye ulaşır. Daha önce "Ben seninle birlikteyim ve yoluna kurbânım" diyen Köprülü, dört eyalet sancağı askeriyle Karşumludağı eteğinde Varvarî'nin ordusuyla çarpışır. Savaşı kazanan Varvarî, esir ettiği paşaları zincire vurdurup, otağının önüne bağlatır. Evliyâ Çelebi'nin "Bunlar Müslüman ümmetidir. Osmanlı, daima paşaları birbirinin üzerine gönderir. Size, emre itaat etmiş olan bu paşalara iyi muamele etmek yakışır" dese de Varvarî, zafer sarhoşluğuyla guru-

¹³ "felek" sözcüğü metinde "fûlk" şeklinde yazılmıştır. "gemi" anlamındaki "fûlk" sözcüğü ile imlası aynı olan "felek" sözcüğünün, metne daha uygun olduğunu düşünmekteyiz.

¹⁴ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, II, 232, 233.

ra kapılır ve Defterzâde Mehmet Paşa'ya ihtiyaç kalmadığını, ancak dilerse kendilerine katılabileceğini söyler. Hatta Defter-zâde'nin güvenme dediği İbşir Paşa'nın -Varvarî'nin ordusuna katılmak üzere geldiğine dair- mektubunu, kendi mektubuyla birlikte Mehmet Paşa'ya gönderir. Bu arada İstanbul da boş durmaz. Hem Varvarî'ye hem de Mehmet Paşa'ya Mısır valiliğini vaat ederek iki tarafı birbirine kırdırmaya çalışır. Karşılıklı mektuplaşmalarla bu durum ortaya çıkar ve İstanbul'un çabaları boşa gider. İbşir Paşa da Varvarî'nin başı karşılığında kendisine Şam eyâletini vadeden hatt-ı şerîfi Varvarî'ye göndermiştir. İbşir Paşa'nın bu hareketi karşısında kendisine güveni artan Varvarî, İbşir Paşa'nın gelmesini bekleyerek zafer hayallerine dalar. Oysa İstanbul, başarılı bir siyasî manevrayla İbşir Paşa'nın zaaflarından yararlanmasını bilir. Siyaset denen var olma savaşında dostluğun sınırlarının çıkarlarla belirlendiğinden olacak, İbşir Paşa "ya başı ya başın" diye gelen emre boyun eğer. Kaldı ki Varvarî, Köprülü Mehmet Paşa ile yaptığı savaşla dönüşü olmayan bir yola girmiştir. Bu durumda İbşir Paşa'ya hareket alanı kalmaz ve güçlü olanın tarafında yer alır.

İbşir Paşa ve ordusu, zafer hayallerine dalan Varvarî Paşa'nın ordugahına beklenenden bir gün önce gelir. Paşayı ve ordusunu karşılamaya çıkan Varvarî, konugunu ağırlamak için etrafa emirler yağdırır, son âna kadar olan bitenin farkına varamaz. İbşir Paşa hazırlıksız durumda yakaladığı Varvarî'yi bozguna uğratar. Çatışma esnasında Varvarî, atından düşürülerek esir edilir. Köprülü ve diğer paşalar kurtarılır. Varvarî, İbşir Paşa'nın önüne getirilir. Her ne kadar Varvarî'ye iyi muamele edilse de Varvarî uğradığı ihanetin etkisiyle İbşir Paşa'ya ağır sözler sarf eder:

"Bak a hayınlık ile Erzurum'da Celâlî Abaza Paşa'dan berü bağı pişmiş niçe bin kerre oğlanlığa düşmüş, ben senin ehlini hâtırın için zînâ etdirmeği kabûl etmeyüp senin ırz u gayretin için Sivas'dan azli kabûl ehlini, Allah emâneti Tokat Kal'asına koyup bu kadar sekbân ve sarıca ile muhafaza etdirüp ehlini gündün ve gölgeden sakındım ve nâmım, pâdişâha âsî oldu deyü şâyi' oldu... Sana i'tikâd edüp oğlum İbşir'dir deyü i'timâd etdim. Yoksa ben seni bu Köprülü ve Kör Hüseyin Paşa'dan bed-ter ederdim... Adüvlerimden merd-i meydânlık ile intikâm aldım. Sen babaklık nâmıyla meşhûr-ı âfâk olup bed-nâm oldun. Şimden gerü şu başımı kesüp avretinin ..."¹⁵

gibi ağır sözler söyleyen ve gururundan taviz vermeyen Varvarî Ali Paşa'nın başı, İbşir Paşa'nın işaretiyle gövdesinden ayrılır. Evliya Çelebi'ye göre Varvarî'nin kafa derisi yüzülüp, içi pamukla doldurularak kutularla¹⁶; Hammer'e göre

¹⁵ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, II, 239, 240.

¹⁶ *age.*, II, 240.

ise paşanın ve zabitlerin başı değneklere geçirilerek¹⁷ İstanbul'a gönderilir. Uzunçarşılı, Varvarî'nin isyanı için 1647 (H.1057) senesini vermektedir¹⁸ ki bu tarih - isyanın akabinde hâdiselerin hızla gelişmesi nedeniyle- paşanın ölüm tarihine de lalet eder. Nitekim *Sicill-i Osmanî*'de isyanının bastırılması ve Varvarî Ali Paşa'nın öldürülmesi için 1648 tarihi verir.

2.Varvarî Ali Paşa'nın Kişiliği

Tarihî kaynaklarda Varvarî Ali Paşa'nın hayatı ve kişiliğine dair az da olsa bilgi verilmektedir. Ancak, onun hayatının büyük bir bölümü ve kişilik özellikleriyle ilgili temel kaynak *Makâlât*'ıdır. *Makâlât*'ta dile getirilen hâdiseler ve Varvarî'nin hâdisler karşısındaki tutumu, onun psikolojisi ve dünya görüşü hakkında ipuçları vermektedir. Fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Varvarî Ali, devşirme için çocuk toplayan Osmanlı görevlileri tarafından Bosna'dan İstanbul'a getirilir. Başına geleceklerden habersiz olan şairin ilk tepkisi ağlayıp sızlanmak olur. Galata'dan saraya getirilen şair için burada geçen ilk dört sene alışma devresi olarak değerlendirilmelidir. En alt seviyedeki hizmetlerde iki akçe karşılığı çalışmak, vatanında ayrılmış bir çocuk için kolay olmayacaktır. Bu dönemde şairin yaşadığı yalnızlık psikolojisi ve mutsuzluk eserinde hissedilir:

*Beni de aldılar giryân u nâcâr
Bilimezdim n'olısar 'âkıbet kâr*

*Getürdiler Galata'da sarâya
Nice geldüğümü bilmem oraya*

*İki akçe vazîfe itdiler pes
Oturdum dört sene ben anda bîkes (b.14-16)*

Sıkıntı çekilmeden mutluluğa kavuşulamayacağını bilen şair, tüm güçlüklerle katlanarak sabırla vazifesini yerine getirir.

*'Aceb sırdur gınâ olmazsa 'anâsız
'Aceb hikmet bal olmaz belâsız (b.17)*

Sabır ve azim, onun kişiliğinin temel özellikleri arasında yer alır. Kendisine verilen tüm vazifeleri hakkıyla yerine getirmediği gibi karşısına çıkan fırsatları da değerlendirir. O, fizikî özelliklerini dahi kullanmasını bilir. Kendisini göstermek

¹⁷ Hammer *Buyuk Osmanlı Tarihi*, V, 412.

¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, III, 230.

isteyen şair, fırsat düştükçe kâh padişahın önünde güreş tutarak kâh atların üzerine sıçrayıp onları takatsiz bırakarak meziyetlerini sergilemekten çekinmez. Hikmet Ertaylan'ın da belirttiği üzere o, "Sultan Ahmet'e doğancılıkla kendisini beğendirdiği gibi, Sultan Osman'a da pehlivanlıkla kendisini beğendirmiş"¹⁹ tir. Varvarî'nin dikkat çekme isteğini ve azmini tüm davranışlarında açıkça görebiliriz. Örneğin Varvarî, bir gün saray içinde has odanın önünde bulunan bir kuyunun üzerinden atlar. Bu öylesine büyük bir kuyudur ki kimse üzerinden atlamaya cesaret edemez. Onun bu atlayışını görenler şaşkınlıktan kendilerini alamazlar:

Dilâverlik iderdüm maḳdeminde

Güreş tutar-idüm fırsat deminde

Gchî tāvus-şifat cevlan iderdüm

Üç atı sıçrayup pür-tâb iderdüm

Huşûşâ bir kuyu var-idi anda

Sarây içinde haş ota ömînde

Yoğ-idi zehresi bir pehlivānuñ

Ki bir kez sıçraya üstinden anuñ

Şıgındum Haḳḳ'a bir gün ben dürüşdüm

Atup kendüm öbür yanına düşdüm

Ta'accüb eyledi hep ehl-i 'ibret

Ki virmişdür baña Haḳ böyle ğayret (b.48-53)

Varvarî, azmi sayesinde çevresindeki devlet büyüklerinin ilgisini çekmeyi başarır. Hangi vazifeye getirilirse görevini hakkıyla yerine getirir. Sarayda sıradan hizmetlerden, doğancılığa kadar çok sayıda görev üstlenen şair, padişah ve çevresindekilerin taktirini kazanır. Bu durum onun çevresiyle iyi ilişkiler kurmada sağladığı başarıyı gösterir. Hayatı müddetince altı padişahın hükümetini idrak eden Varvarî, hemen hepsinin belli ölçüde takdirini kazanmış, yeni gelen sultanlarla uyum sorunu yaşamamıştır. Onun azmi ve gayreti, insanî vasıflarını kaybetmesine neden olmamıştır. O, hayatının ilk dönemlerinde önemli bir mevki elde etmediği halde eski dostunu unutmaz. Bir gün ava çıkan padişah, bir akbaba görür ve Varvarî'nin doğanı, diğerlerinden daha iyi avcı olduğu için doğanı akbabanın üzerine salar. Doğanın akbabayı avlayıp ovaya düşürmesine çok sevinen padişah, Varvarî'ye muradının ne olduğunu sorar:

¹⁹ I. Hikmet Ertaylan, "Varvarî Ali Paşa", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, II/3-4, İstanbul, 1948, 167.

*Çıkardı bazîlerle şayd-gāha
Toğan avı gelürdi hoş o şāha*

*Benüm bāzum hūb idi niçesinden
Kebüter perr dökerdi pençesinden*

*Meger bir gün o şch çıkdı şikāra
Toğan aldı clümden āşikāre*

*Görüp bir kerkcsi şaldı havāya
İdüp şayd anı düşürdi ovaya*

*Bakup ol dem didi söyle murāduñ
Bañā ‘arz cyle aḥvāl-i fuāduñ (b.27-31)*

Bunun üzerine Varvarî, elde ettiği bu ilk imkânı eski dostu için kullanmaktan çekinmez ve büyük odada -her türlü lütfu hakeden- emektar bir kulunun olduğunu, onun “seferli” olmasını istediğini söyler. Varvarî’nin isteğini kabul eden sultan, söz konusu emektarı, seferli olarak atayıp, ona kaftan verir. Varvarî, dostunun dileğinin yerine getirilmesi için aracılık yapmanın kendisi için en büyük mutluluk olduğunu düşünür. Zira, ona göre bu geçici dünyada insan ancak yaptığı iyilikle kalıcı olacaktır:

*Didüm var bir kuluñ büyük odada
Seferli eyleyüp irgür murāda*

*Emek-dār u dilir u dil-fezādur
Ne deñlü iltifāt itsen sezādur*

*Ricāmuz oldı pes maqbūl-ı sulṭān
Seferli idüp anı virdi kaftān*

*Niyāz chline yiter bu sa ‘ādet
Geçç aḥbābı ḥaḫkında şefā‘at*

*Ġaraż budur fenā dünyāda dāim
Ola iylük-ile her kişi kām (b.32-36)*

Varvarî’nin vefa duygusunu padişahlarla olan ilişkilerinde de görmek mümkündür. O, tüm padişahlarla iyi ilişkiler kurmuş, vefat eden padişahları da hayır-

la yâd etmesini bilmiştir. Ancak, bu durum tüm padişahlar için geçerli değildir. Sözelimi III. Mehmet'in ölümü üzerine şair, olumlu ya da olumsuz bir görüş bildirmez. Varvarî'nin bu yaklaşımı muhtemelen memleketinden koparılıp gurbete getirilen bir çocuğun psikolojisinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Sultan Osman'ın şehit edilmesi üzerine Varvarî, ilk kez elde ettiği önemli bir mansıbı bırakarak İstanbul'a gelmiştir. Sultanın şehadetinde sipahilerin rolü olduğunu öğrenince dirliğini bırakarak askerlikten ayrılmıştır. Bu durum da onun kişiliği hakkında önemli ipuçları vermektedir:

*Naşib olmuş o sultāna şehādet
Virilmiş Muştatā Hān'a hilāfet
Hudā rahmetler ide āna daīm
Du 'āsı tā kıyāmet ola kāīm
Baña çün bu haberler virdi gayret
Sitanbul'a hemān itdüm 'azīmet
Sipāh itdügi ahvāli işitdüm
Bırağup dirliğüm gāyet iş itdüm
Teferruk eyleyüp çıkdum sipehden
Vazīfem elli akçe oldı şehden (b.67-71)*

Varvarî, güç durumlara düştüğü zamanlarda dahi insanî vasıflarından ve güçlü kişiliğinden taviz vermez. Bu durumu onun siyasî hayatında da müşahade edebiliriz. Örneğin Sultan İbrahim'in keyfi olarak bayram harçlığı istemesi üzerine Varvarî'nin verdiği cevap dikkat çekicidir. O, "Ben bu kadar parayı nereden vereyim; yol keserek halkın malını mı alayım?" diyerek mübaşirleri geri gönderir²⁰. Varvarî, İbşir Paşa'nın zevcesinin talep edilmesi meselesinde de benzer bir tepki gösterir. "Sultan İbrahim, İbşir Paşa'nın güzel bir zevcesi olduğunu duyarak onu İstanbul'a getirmek istemişse de Varvarî Ali Paşa: 'Bir müsliminin nikâhlısını nasıl başkasına teslim edeyim' diye bu isteği de reddetmiştir"²¹. Varvarî'nin padişaha dahi karşı gelerek doğru bildiği yolda ilerlemesi onun sağlam karakterini gösterir. Varvarî Ali Paşa, dürüstlüğü, doğruluktan ayrılmayan yapısı, cesareti ile bir karakter heykeli olarak karşımıza dikilir. Nitekim Varvarî'nin ölüm haberi İstanbul'a ulaştığında bir asînin ölümüne sevinenler olduğu gibi, "devlet'te intizamın yeniden sağlanmasına muk-

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age., III, 229.

²¹ age., III, 229.

tedir olabilecek yegâne adamın İpşir Paşa tarafından yok edilmesine teessüf edenler²² de olmuştur.

3. Sonuç

XVI.-XVII. yüzyıllarda yaşamış olan Varvarî Ali Paşa'nın hayatı, edebiyat ve tarih sahasına iki farklı biçimde yansımıştır. Varvarî'nin yaşamı incelendiğinde, onda saltanatın iki yüzünü de bulmak mümkündür. Edebî sahada yazdığı *Makâlât-ı Varvarî* adlı otobiyografik mahiyetteki mesnevisinde şair, Osmanlı Devletinin tebaasından bir çobanı alarak, devlet kademelerinde yükselişini âdetâ film kareleri şeklinde okuyucuya sunar. Şair, yedi sekiz yaşlarında bir çocukken çıktığı memleketine, kırk üç yıl sonra vali olarak döner. Bu eser, Osmanlı devşirme sisteminin bir mucizesi olarak, Osmanlı toplumsal tabakalaşmasında sınıflar arası geçişin her dönemde mümkün olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ancak, Varvarî'nin yaşamının ikinci kısmında Osmanlı devlet adamlarının yönetimdeki keyfiliklerinin ve yanlışlıklarının, kıymetli bir Osmanlı valisini âsiliğe teşvik edişini görürüz. *Seyahatnâme*'de Varvarî Ali Paşa isyanı sırasında Osmanlı Devletinin izlediği “paşaları birbirine kırdıran” kurnaz siyasetin yansımalarını buluruz. Ayrıca, transkripsiyonlu metnini yayımladığımız mesneviden hareketle Osmanlı sarayı ve ordusundaki “atmacacı-başı, şahinci-başı, doğancı, dümdar, seferli, büyük çıkma, çarhacı-başı” gibi terimler hakkında çeşitli ipuçları bulmak mümkündür. Sonuç olarak *Makâlât-ı Varvarî* vasıtasıyla Varvarî Ali Paşa'nın hayatının karanlıkta kalan 43 yılını aydınlatırken, Osmanlı Devletinin yarım asırlık sosyal, siyasî ve tarihî hâdiselerini izleme olanağı buluruz.

²² Hammer *Buyuk Osmanlı Tarihi*, V, 413.

Makālât-ı Varvārī Ali [Paşa]²³

İŞenā vü ḥamd ü şükr olsun Hudā'ya

Kim oldur irgüren rāh-ı Hüdāya

Odur arz u semā ehline ma'būd

Olur fikrinde 'āciz cümle mevcūd

Şeriki yok veziri yok o şāhuñ

Ḳuliyuz şıdḳ-ile ol pādişāhuñ

Esir iken emir ider faḳiri

Zelil iken 'aziz ider ḥaḳiri

Ḳara taşdan akıdur āb-ı ḥayvān

Ḳamu 'ālem garik-i baḫr-ı iḫsān

Nevāli çeşmesi her yerde cāri

'Aḫāsı neş'esi eşyāda sārī

Anuñ elḫāfına yoḳdur nihāyct

Anuñ iḫsānıdur bī-ḥadd u ḡāyct

Ḥuşūsā bu ḳulına olan iḫsān

Anuñ biñde birin 'add itmez insān

Ben idim oḒlı bir merd-i faḳirūñ

Cihān chlinden ednā bir ḥaḳirūñ

10 Felāket deştini seyran iderdüm

N'olısar 'āḳıbet bilmez giderdüm

'İnāyet cyleyüp lutf ıssı Bārī

Hidāyet rehberini ḳıldı yārī

Meger Sulṫān Meḫemmed Ḥān-ı devrān
Ḡulām cem'ine bir ḡün itdi fermān

Çıḳup Bosna iline daḫı bir ḳol
Mübaşir oldı oḒlān cem'ine ol

[2] Beni de aldılar giryān u nāḳār
Bilimezdüm n'olısar 'āḳıbet kār

Getürdiler Ḡalaṫa'dan sarāya
Nice geldüḒümi bilmem oraya

İki aḳçe vazife itdiler pes
Oturdum dört sene ben anda bīkes

'Aceb sırdur ḡinā olmazsa 'anāsız
'Aceb ḫikmet ki bal olmaz belāsız

Bu eşnāda çün irdi emr-i Sübhān
Civār-ı raḫmete naḳl itdi sulṫān

Bedel virüp ḳodı bir pādişāhī
Yüzi nūrı başardı mihr u māhı

20 Kim oldur ḫayr-nesl-i āl-i 'Oşmān
Semiyy-i Aḫmed-i maḫbūb-ı Raḫmān

Culūs idüp çü giydi tāc-ı 'izzet
Büyük çıkma için virdi icāzet

İdüp andan serāy-ı ḫāşa fermān
Beni aldı büyük odaya sulṫān

Baḫā öğretdiler ādāb u ḫizmet
Edebdür ādcme esbāb-ı 'izzet

Oturaḳ oldum on yıl cān u dilden
İderdüm ḫizmetüm geldükce elden

²³ Makālât-ı Varvārī'nin el yazması nüshası, tıpkı-basım (faksimile) olarak yayımlanmıştır. (bk. İ. Hikmet Ertaylan, "Varvārī Ali Paşa", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, II/3-4, İstanbul, 1948, s.155-170.

Bihamdillah toğancı oldum andan
Olup mesrūr kām aldum cihāndan

İki kez Edirne²⁴, ye bile girdüm
Yanınca av idüp hıdmetler itdüm

Çıkardı bazilerle şayd-gāha
Toğan avı gelürdi hoş o şāha

Benüm bāzum hūb idi niçesinden
Kebüter perr dökerdi pençesinden

Meger bir gün o şeh çıktı şikāra
Toğan aldı elümden aşikāre

30Görüp bir kerkesi şaldı havāya
İdüp şayd anı düşürdi ovaya

Bakup ol dem didi söyle murāduñ
Baña ‘arz eyle aḥvāl-i fuāduñ

Didüm var bir kuluñ büyük odada
Seferli eyleyüp irgür murāda

[3]Emek-dār u dilir u dil-fezādur
Ne deñlü iltifāt itseñ sezādur

Ricāmuz oldı pes maḳbūl-ı sultān
Seferli idüp anı virdi ḳaftān

Niyāz ehline yiter bu sa‘ādet
Geçe aḥbābı ḥaḳḳında şef‘at

Ġarāz budur fenā dünyāda dāim
Ola iylik-ile her kişi ḳāim

Meger bir gün o sultān-ı cihān-gīr
İderken āḫiret emrinde tedbir

Cenāb-ı Ḥaḳ’dan irüp āna da‘vet
Hemān-dem itdi firdevse ‘azīmet

O şāhı maḡfired ḳıl ey ilahī
Baḡışla var ise cürm ü günāhı

40Anuñ gibi bu mülke virmedi şān
Ne deñlü geldi dehre pādişāhān

Kerem-kānı mürüvvet şāhibiydi
‘Aceb ḥayrāt ü birre tālibiydi

Zamānuñda olan ḥayrāt-ı ‘uzmā
Zuhūra gelmedi ṭurduḳça dünyā

Deminde olmadı hiç kimse dil-teng
Meger muṭrib elinden inleye çeng

Çün ol sultānı itdi ḥaḳ ziyāfet
Virildi Muştafā Ḥān’a ḫilāfet

Ḳıyām itdüm anuñ da ḥürmetinde
İrişdüm ‘izzete çok devletinde

Culūs itdi çü ‘Osmān Ḥān-ı Ġāzī
Görürdi luḫfum her merd-bāzı

Severdi cümleden gāyet faḳiri
Ḥuzūrından gidermezdi ḥaḳiri

Dilāverlik iderdüm maḳdeminde
Güreş ṭutar-idüm fırsat deminde

Gehī tāvus-şıfat cevlan iderdüm
Üç atı şıçrayup pür-tāb iderdüm

50Ḥuşuşā bir ḳuyu var-idi anda
Sarāy içinde ḥaş oṭa öñinde

²⁴ Vezin gereği “Edrine” biçiminde okumak gerekir.

Yoğ-idi zehresi bir pehlivānuñ
Ki bir kez şıçraya üstinden anuñ

[4]Şıgındum Hakk'a bir gün ben dürüsdüm
Atup kendüm öbür yanına düşdüm

Ta'accüb eyledi hep chl-i 'ibret
Ki virmişdür baña Hakk böyle gayret

Bu eşnāda gāzā oldu Hotin'e
Beni emr itdi sulţān hidmetine

Toğan avın iderdüm bile her dem
Görürdüm iltifātını dem-ā-dem

Beni hattı-ı şerifle gönderürdi
Tabura begleri fermān iderdi

Bu resm-ile idüp anda gāzālar
Tutarlardı sözüm begler ağalar

Çü 'avdet eyledi ol şāh-ı kişver
O yolda oldum ihsānına mazhar

Toğancılıkla kıldı baña ihsān
Hazīne odasına itdi fermān

60Büyük çıkma olup ol yıl kamuya
Sipāhilikle çıkdum ben kapuya

Ki zīrā var-idi ragbet sipāha
Sipeh maqbūl idi ol padişāha

O olup bir kaç gün İstanbul'da mihmān
İderdüm her yerin 'ibretle seyrān

Yolum düşdi benüm Şām-ı şerife
Teveccüh itdüm ol cāy-ı laţife

Meger ben Şāmda iken yāda muhāl
Zuhūr itmiş Sıtanbul içre ol sāl

O olup Mirrih gelüp 'Akrab de rakqāş
O sāl'at kurmuş anda meclis-i hāş

Ne şan'atlu kurup kılmış düzenler
O hāli görmemiş dehrî gezenler

Naşib olmuş o sulţāna şehādet
Virilmiş Muştafa Hān'a hilāfet

Hudā rahmetler ide aña dāim
Du'āsı tā kıyāmet ola kām

Baña çün bu haberler virdi gayret
Sıtanbul'a hemān itdüm 'azimet

70Sipāh itdüğü ahvāli işitdüm
Bırağup dirligüm gāyet iş itdüm

[5]Teferruk eyleyüp çıkdum sipehden
Vazifem elli akçe oldu şehden

Pes andan şonra Mısr'a niyyet itdüm
Yeniçeri ağalığıyla gitdüm

Sıtanbul'a teveccüh itdüm andan
Yöneldüüm hazret-i sulţāna cāndan

Vukūfum olduğın çünkim işitdi
Fakiri atmacacı başı itdi

Velikin halk-ı 'ālem içre ol sāl
Zuhur iderdi her gün niçe ahvāl

Şeb-i fitne çün irdi āhirine
Şeyātin kaçdı hep yerlü yerine

Murād üzre idüp eflāk-i devrān
Tulū' itdi ufuqdan Şeh Murad Hān

O şāhuñ çok şikār itdüm katında
O olup şāhinci başı devletinde

Pes oldum dört yıl ol hidmetde kām
Tekārrüb kesb iderdüm aña dāim

80Sipâh ağalığını idüp ihsân
O şeh kıldı beni Bağdâd'a fermân

İdüp Hüsrev Paşa ile gazâlar
'Acem şâhına virdük çok cezâlar

Varup serdâr-ı a'zam şehri Zor'a
'Acem kavmini çekdi hayli zora

Biraz gün ol maħallde meks iderken
Didiler Mihribân'ı başdı düşmen

Hemân ol kahramân-ı şîr-peyker
Aña imdâd için gönderdi 'asker

Oturup altı biñ erle ben anda
Muħâfîz olmuş-idüm Mihribân'da

Var-idi 'ide üç gün ittifâķî
Kim olmuşduk şeb-i kadre mülâķî

Gelüp altmış biñ a'dâ sürh-serden
Hemân-dem başdılar bizi şeherden

İdüp nuşret bize luţf itdi Mevlâ
Urup sürh-sere²⁵ bir seyfi- a'lâ

Dilâverler ele alınca şemşîr
Hemân-dem her biri oldu birer şîr

[6] 90 Şadâ-yı Allah Allah tıldı dünyâ
Şanasın kim kıyâmet oldu peydâ

Düşürdi Zühre sâzın hayretinden
Kıo[y]up Mirrih tiğın ğayretinden

O cenğı görse ger Sâm u Nerimân
Olurdu heybetinden deng ü hayrân

Olupdı elde her nîze bir ejder
'Adünüñ bağrını deldi çü neşter

Dizildi küşteler şahrâ vü deşte
Ser-i a'dâ yıgıldı püşte püşte

O yerler lâle-zâr oldu şeherden
Kızıl kan aķdı yere sürh-serden

Çıkup feryâd-ı düşmen âsumâna
Şadâ-yı el-emân tıldı cihâna

Bi-ħamdillah olup a'dâ perişân
Çoğı oldu esîr-i bend-i zindân

Pes andan şadr-ı â'zam Emedân'ı
Başuban ğâret itdi Hâmedân'ı

Yaķup yıķdıķ çü vardıķ Dergezin'e
Kıomadıķ şâha bir yer kim gezine

100 Urup dîn seyfini bi-bâk ü pervâ
Resülün sünnetini itdik ihyâ

Şurûtn eyledik icrâ cihâduñ
Okutduk hutbesin Sultân Murâduñ

Varup Bağdâd'a andan 'asker-ile
Kuşatdıķ ğal'ayı hep leşker-ile

Tüfeng u top şadâsından be-her ân
Feleklerde melekler oldu hayrân

Müyesser olmadı gün fetħi anuñ
Rızâ virdik kazâsına Hudânuñ

İdüp kırkıncı günde andan 'avdet
Muşul şahrâsına itdik 'azîmet

²⁵ Vezin zaruretiyle sözcük "sürh-i ser" olarak okunmalıdır.

Olup Kıbrıs'a beglerbegi anda
Kıapu düzup revân oldum ol ânda

İdüp Kıbrıs'da altı ay hükümet
İderdüm şer'ile faşl-ı huşümet

Çıkup ma'zül oluban şõnra andan
Yõneldim hazret-i sulţāna cāndan

[7]Bilüp ahvālūmi luţf itdi sulţān
Adana manşıbını itdi ihsān

110İdüp beglerbegilik bir yıl anda
Yine Kıbrıs'a oldum az zamānda

İdüp anda yine bir yıl hükümet
Diyārbekir'e pes itdüm 'azîmet

Meħemmed Paşa ol serdār-ı ā'zam
Beni Mar'aş'a vālî itdi ol dem

Bu eşnāda sefer düşdi Revān'a
Murād Hān ile oldum ben revāne

Görüp lāyık o sulţān-ı cihān-dār
Faķiri 'askerine itdi dümdār

Görünüp yolda üç def'a kızılbaş
Hudā nuşret virüp aldıķ dil ü baş

Bu hālî gördüğünce Şeh Murād Hān
Virürdi dört kîse aķçe vü kaftān

Müyesser oldı gün fethi Revān'ũn
Otaķçı başı oldum ben anuñ

Önünde çarħacılıkla giderdüm
Otağımı kırup hizmet iderdüm

Bu vech-ile idüp Tebriz'i gāret
Çekerdüm çār-yār haķķında gāret

120Açardum sancağum düzüp alāim
Sürerdim orduya māl-ı ganāim

Nüzul itdi çü Van'a Şeh Murād Hān
Yine Kıbrısı virdi baña ol ān

Nasīb oldı faķire az zamānda
Üçünci def'a vālî olmak anda

Oturdum bir yıl andan şõnra sulţān
Anaţolı ilini itdi ihsān

Bu eşnāda sefer Bağdād'a oldı
'Asākir cem' olup yollara taldı

O şāhuñ emrini çünkim işitdüm
Eyālet 'askeriyle ben de gitdüm

Şeh-i kişver-güşā 'azm itdi bi'z-zāt
Yütütdi 'asker-i İslām'ı kat kat

Olup Bağdād'a 'asker cümle vāşıl
Hudā luţf itdi maķşud oldı hāşıl

[8]İkinci gün faķire olupdı fermān
Şürü' itdüm kıtāl u harbe ol ān

İderken hısn-ı Bağdād üstine ceng
Uruldum başuma oldı cihān teng

130Cerāħatdan kızıl kana boyandum
Gözüm açup ol uyħudan uyandum

İşidüp hālūmi Gāzî Murād Hān
Baña gönderdi cerrāħ itdi ihsān

Bu hāl üzere kıtāl itdüke her gün
Olurdi hālî a'dānuñ diger-gün

O şāh-ı Cem-ħaşem kendüsü bi'z-zāt
Sürüp meydāna at itdi şehi māt

Olup kırkıncı gün fethi müyesser
Otuz biñ sürh-ser virdi kamu ser

Ne hizmet itdigüm gün gördi sultân
Rûm ili manşıbını itdi ihsân

Olup beglerbegi ben hem müfettiş
İderdüm Rûm ilini cümle teftiş

Meger kim İlbaşan'da çok eşirrä
İderlermiş fesâd âyin-i icrâ

Çok 'işyân eylemişler az zamânda
Bir iki kâdî öldürmişler anda

İrüp sem'-i humâyûna bu ol sâl
Faķiri pâdişâh itmişdi irsâl

140Eşirränuñ çoğımı bi-bâk
Ol ili eşkıyâdan eyledim pâk

İdeydi Muştafâ Paşa i'ânet
İderdüm Arnavud'a çok ihânet

Bu vech-ile gezerken Rûm ilinde
Haberler buldı şöhret il dilinde

Sefer düşmiş meger Sultân Murâd'a
Göçüp firdevse irmiş ol murâda

İlâhî rûhum şâd itdi o şâhuñ
Yirini cennet it ol pâdişâhuñ

Yatup kaldıkça cismi yerde her ân
Mu'ammer ola Sultân İbrâhîm Hân

Odur zıllu'llâh u kuṭb-ı dünyâ
Du'âsıyla ider bu mülki ihyâ

[9]'Aceb emn ü amân oldu deminde
Koyun kurd-ile gezdi devletinde

Eridi toz gibi havfindan a'dâ
Fethler rûz u şeb olmakda peydâ

Kırala tîgini ger itse fermân
Kızıl almada eyvâ kopar ol ân

150Çekerse re'yi rây-ı Hind'e râyet
Hıṭâ yetmez ider Çin'e sirâyet

Mu'ammer eylesün Haḫ anı bin? yıl
Ola şehzâdesi bir pîr-i kâmil

Bu eşnâda faķir oldum çü ma'zûl
'Atâsın pâdişâhum itdi mebzûl

Riķâbına yüzüm sürdükdde ol ân
Livâ'-i Mağnisâ'yı itdi ihsân

Taşarruf itdüm arpalıkla anı
Pes andan pâdişâhum virdi Van'ı

Oturdum bir bucuḫ yıl anda kâmil
Olurdum şer' u ḫanûn ile 'âmil

Çü ma'zûl oldum andan yola girdüm
Yüzüm sürüp der-i dîvâna irdüm

İdüp aḫvâlümi hünkârum iz'ân
Anatoli ilini itdi ihsân

İkinci def'a oldum anda vâlî
Geçürdüm niçe eyyâm u leyâlî

Pes andan pâdişâh-ı dîn-i İslâm
Adana illerini itdi in'âm

160İkinci kerre tutdum ol diyârı
Yine irişdi luṭf-ı şehriyâri

O sultân-ı selâṭin İbrâhîm Hân
Bolı sancağın itdi baña ihsân

Oturup anda hâlüm fikr iderken
Cihânda sergüzeştüm zikr iderken

Ṭulū' itdi hemān bir māh-ı enver
Cihānı 'adl-ile kıldı münevver

Kim oldur zīnet-efzā-yı celālet
Semiyy-i ḥazret-i şāh-ı risālet

Mçemmed Paşa kim dergāhı anuñ
Medār-ı devletdür bī-kesānuñ

[10]Ḥaṭālardan anı ḥıfz it İlāhī
Muvāfiq kıl rızā-yı pādişāhı

Olup aḥvāl-i zārumdan ḥaberdār
İdermiş terbiyyet sulṭāna her bār

Du'āsıyla iderken iştiğālī
Beni Bosna iline itdi vālī

Olup kırk üç yıl içre ana vāsıl
Şıla itdüm murādum oldu ḥāsıl

170Kemāl-i luṭfunı çün gördüm anuñ

Unutdum cümle alāmin cihānuñ

Ḥaḫuñ luṭfı çün irişse bir ḫuluna
İder çübān iken sulṭān iline

İlāhī 'ömrin efzūn it o şāhuñ
Murādın ḥāşıl it ol pādişāhuñ

Sebeb oldı şıla itmek diyārum
Du'ā-yı devletidür cümle kārūm

Şeh-i gül virdigince bāğa revnaḫ
Ḥaṭādan zāt-ı pākin ḥıfz ide Ḥaḫ

Güle bülbül nite kim ola mālī
Ola şehzādelerle 'ömrü biñ yıl

Tamām oldı be-minnet-i Bārī
Maḫālāt-ı 'Alī Varvarī

Yazıldı biñde bir serencāmı
Melālin çekme nigehdārī